

Živan Bezić

ISPLATI LI SE ODGAJATI?

To je prastaro pitanje. Roditelji i odgojitelji postavljali su ga sebi oduvijek, od praskozorja čovječanstva. Stalno su uzdisali pod teretom svoga nezahvalnog zadatka i govorili: »Quem dii oderunt, paedagogum fecerunt.« Uvijek ih je mučila bolna misao: isplati li se uopće odgajati djecu? Zar sav naš trud oko mladeži nije uzaludan, jalov posao?

I oduvijek su na to pitanje ljudi različito odgovarali. Jedni negativno, ne vjerujući u odgojivost ljudske naravi, drugi pozitivno s povjerenjem u iskonsku dobrotu čovjeka. Većina pak, razapeta između sumnje i nade, nije odustajala od svojih odgojiteljskih dužnosti.

Na postavljeno pitanje imamo zato uglavnom tri vrste odgovora: odgovor pesimista, optimista i pedagoških realista.

Odgojni pesimizam

Pesimistički raspoloženi odgojitelji, više ili manje jednodušno, odgovaraju otprilike ovako: ne isplati se odgajati! U odnosu prema uloženom trudu rezultati su minimalni ili nikakvi. Redovito sva odgojna nastojanja ostaju neplodna. Ako se i postigne kakav mali uspjeh, tako je neznatan i kratkotrajan da nije vrijedan spomena. *Unutrašnji činioci*, imanentni ljudskoj naravi, jači su od svih vanjskih utjecaja. Čovjek je u svojoj biti neodgojiv. Kakav se rodi, takav ostaje cijeli život. Pravi odgoj, kao unutrašnja preobrazba čovjeka, nije moguć.

Pedagoški pesimizam je oduvijek postojao. Filozofsko opravdanje pružio mu je njemački filozof Arthur Schopenhauer. Za njega je život i opstojnost samo bol, a san o sreći i napretku je varka. Čitav svijet je pojava neke slijepe volje, kojoj se nitko, osobito pak slabići (a to smo gotovo svi) ne može oduprijeti. Loši karakteri su nepopravljivi. Schopenhauer je stajao pod utjecajem indijskog budističkog nazora na svijet. Ni E. von Hartmann nije bio daleko od takve filozofije.

Talijanski antropolog Cesare Lombroso nije vjerovao u odgojivost čovjeka jer je pridavao preveliku važnost roditeljskom naslijeđu. Po njemu su atavizam i hereditarnost odlučni momenti u životu svih ljudi. Tko se rodi s naslijeđenim opterećenjima (idiot, kreten, «delinquente innato»), nosi ih čitav život bez mogućnosti da se temeljito popravi. Uz biološki determinizam pristajao je i američki pedagog Stanley Hall sa svojom teorijom nativizma.

Slične nazore zastupao je psiholog i psihijatar Ernst Kretschmer. On je zdravlje i odgoj temeljio na tjelesnoj konstituciji djeteta (*Körperbau und Charakter*, 1921). Tjelesno ustrojstvo determinira ljudski život i odgoj. Kretschmer je podijelio ljude na tri poznata tipa (ciklički, piknički, atletske), koji su zapravo čvrsti duševni kalupi. Endogene psihiatrijske procese on je jednostavno prenio na pedagogiju zdravih.

U novije doba je odgojni pesimizam podupro poznati psihoterapeut Sigmund Freud. Kako je kod njega istaknuta nadmoć podsvijesti i nagona nad ljudskom sviješću, djetinjim životom dominira erotizam i mnogi potisnuti, podsvjesni i zaboravljeni sadržaji ljudske duše. Svjesne odgojne mjere malo pomažu. Naše »ich« utapa se u oceanu nesvjesnoga i cenzuriranoga (»es« i »über-ich«). Freudova psihoanaliza ostavlja veoma malo mjesta slobodi i odgoju. Suvremeni psihoanalitičari pokušavaju »otvoriti« Freudov sistem pojmu osobne odgovornosti.

Pesimistima se pridružio svojom teorijom o »Schicksalanalyse« i mađarski antropolog Leopold Szondi (sada živi u Švicarskoj). On ističe kako se ljudi rađaju s baštinjenim sklonostima i manama, koje ih guraju u zlo i u patnju. K tome valja priključiti mnoge životne tragedije, individualne i obiteljske, progone, ratne vihore, traume, neuspjehe i slično. Ljude koje prati zla sudbina Szondi zove »kainitima«.¹ A sudbina je jača od odgoja.

Među kršćanima su odgojnom pesimizmu skloniji protestanti od ostalih. Pod utjecajem Luthera i Calvina oni su previše impresionirani istočnim grijehom i naukom o predestinaciji. Među katolicima su sumnjali u moć odgoja jansenisti. Muslimani su raspoloženi fatalistički. Budisti i neke istočne vjere isto tako. Bivši i sadašnji rasisti vjeruju u nadmoć svoje krvi i rase, pa, prema tome, u odgojnu nemoć ostalih rasa.

Po svojoj poslovice »krsti vuka, vuk u goru« izgleda da i naš narod spada u one koji sumnjaju u svoje odgojiteljske sposobnosti.

Možemo li prihvatiti pesimističko stajalište u odgoju?

Ne možemo. Ono se protivi činjenicama. I zlovidnici se, istina, pozivaju na činjenice, ali ih pretjeravaju ili uopćavaju. Oni prenaglašavaju unutrašnje činioce osobnosti, zaboravljajući potpuno vanjske činioce. Točno je da bolesna i abnormalna djeca mogu ostati za čitav život podložna svojim urođenim, konstitutivnim i podsvjesnim determinizmima, ali takva su djeca iznimke, ne pravilo. Normalna djeca nisu neminovno podložna prevagi naslijeđa i tjelesnog ustrojstva.

¹ L. SZONDI, *Kain: Gestalten des Bösen*. Huber Verlag, Bern 1969.

Znanost (antropološka biologija) ne može prihvatiti diktat biološkog determinizma. »Pesimizam počiva na krivim pretpostavkama. Krivo je, naime, tvrditi da se odgajnik rađa već determiniran... I nasljedna biologija donosi nam kao općenito prihvaćenu nauku da se ne nasljeđuju gotove osobine, nego samo dispozicije, te da ih normalan odgajnik može kočiti naporom prema dobru, ako su dispozicije zle.«² Isto tvrde i ostali pedagozi: »Samo se dispozicije nasljeđuju, dok se sposobnosti, darovi, svojstva volje i karaktera stječu — dakako na širokoj osnovi samih primarnih dispozicija i utjecaja vanjskih faktora.«³

Katolička vjera nije na strani pedagoškog pesimizma. Ona vjeruje u moć odgoja. Premda je ljudska narav ranjena istočnim grijehom, ipak nije u temelju pokvarena, pa je čovjekov odgoj ostvariv. Našoj slabosti dolazi u pomoć i milost Božja: »Ubi abundavit delictum, superabundavit gratia« (Rim 5, 20). Kršćanin je u biti optimist: »Omnia possum in eo qui me confortât.« Bog sam naredio je odgoj kao roditeljsku dužnost. Njegova Crkva uvijek je bila odgojiteljica vjernika. Mater et Magistra.

Ni naše vlastito iskustvo ne može prihvatiti beznadne poglede zlovidnika. Povijest odgoja može nam nabrojiti bezbrojne i očite odgojne uspjehe. I sami smo svjedoci relativne odgojivosti mladih ljudi. Da spomenemo samo jedno ime naših dana: radi se o Amerikanki Helen Keller (f 1968.), koja je bila slijepa, gluha i nijema. Njezini su je roditelji zbog toga bili odgojno zapustili. Uzela ju je u svoje ruke učiteljica Miss Sullivan i od nje proizvela odgojno čudo. Helena je završila redovito sve — i najviše — škole, doktorirala iz filozofije i postala poznati pisac. Ta duhovno zrela i visoko etička žena još je smogla snage da napiše knjigu s naslovom *Optimizam* (prevedena je i na hrvatski).

Praktične posljedice pedagoškog pesimizma bile bi strašne, ubitačne za ljudski i socijalni život. Pesimizam paralizira svaki duhovni razvoj, znači odgojnu abdikaciju i rezignaciju. On bi nas vratio u životinjski stadij razvitka, doveo bi do devolucije i involucije čovječstva i čovječanstva.

Pedagoški optimizam

Kako je za mizantropne odgoj ne-moguć, tako je za optimiste sve-moguć. Nepopravljivi optimisti odvrću oči od unutrašnjih formativnih činilaca (koji leže u gojencu), a naglasuju samo vanjske činioce (koji leže izvan gojenca: obitelj, škola, društvo, kultura i si.). Kako su danas naša odgojna sredstva golema, misle da je i moć odgoja neograničena. Pritom se pozivaju na povijesne i na suvremene pedagoške uspjehe (kao npr. na spomenutu Helen Keller).

² J. KUNIČIĆ, *Kršćanska pedagogija*. KS, Zagreb 1970., str. 28.

³ S. PATAKI, *Opća pedagogija*. XI. izd., Zagreb 1967., str. 23.

Temelje odgojnom optimizmu postavio je Sokrat sa svojim učenicima (Platon). On je svoju filozofiju »koncentrirao na etičke probleme i vjerovao u odgojivost mladeži. Naučavao je da već samo znanje o dobru čini čovjeka dobrim. Po njemu se znanje i krepost poklapaju. Da se poslužimo njemačkim: »Wissen« je postalo isto što i »Gewissen« (slično i hrvatski: svijest — savjest).

U XVII. st. je W. G. Leibnitz dao novi poticaj odgojnom optimizmu svojim filozofskim pogledom na svijet. Kako ovaj naš kozmos počiva na promisli Božjoj i logičkim zakonima, u njemu i njime vlada »harmonia praestabilita«. Njoj podliježe i ljudski život, pa je njegov tijek već od djetinjstva upravljen harmoničnom razvoju. U najboljem mogućem svijetu i odgoj ima svoje mjesto. U svom optimizmu Leibnitz je jednom izjavio: »Preпустите meni odgoj i za jedno stoljeće Evropa će biti preporođena!«⁴

Englez John Locke također je optimist. Budući da je za njega djetinja duša »tabula rasa«, po kojoj se dadu slobodno ispisivati životna pravila, a iskustvo glavno vrelo spoznaje, budućnost djeteta osigurana je pozitivnim iskustvom obitelji i moralnim odgojem. Po svom nazoru da je čovjek u svojoj biti dobar Lockeu se pridružuje i švicarski pisac J. J. Rousseau. Njegov naturalistički optimizam je ipak donekle zamračen uvjerenjem da ljudska civilizacija kvari sve, pa tako i ljudske potomke. Što je odgoj prirodniji, kaže Rousseau, to je uspješniji (kako to dokazuje u svom *Emilu*). I američki katolički pedagog E. J. Flanagan vjeruje da su sva djeca dobra, samo treba da dođu u dobre ruke.

Uza sve svoje brojne neuspjehe švicarski je pedagog J. H. Pestalozzi uvijek ostao radikalni optimist. To je dokazao praktičnim i spisateljskim radom. Po njemu su tri osnovne sile u čovjeku: pamet, srce i ruka. Sve troje dadu se oplemeniti i odgojiti. Pestalozzi ističe snagu odgoja i pozitivnu ulogu odgojitelja, osobito obitelji. Njegovu dobru vjeru podržavala je ondašnja prosvjetiteljska euforija. Pridružili su mu se i brojni učenici.

U osvjetku XIX. stoljeća filozof Emanuel Kant je naglašavao vjeru u odgoj: »Čovjek može postati čovjekom samo preko odgoja. On nije ništa drugo doli ono što od njega učini odgoj.«⁵ Kantov nasljednik na profesorskoj stolici u Königsbergu J. F. Herbart nema iluzija o svemoći odgoja, ali je vjerovao u odgojivost i pedagogiji posvetio čitav svoj život. Nju je svojim radovima učinio pravom znanošću u modernom značenju riječi. Možda je previše vjerovao u snagu odgojnih metoda i formalnih stupnjeva u nastavi. Etiku i krepost postavio je idealima svakog odgoja.

Suvremeni sociolozi, osobito marksističkog smjera, redom su nakloni pedagoškom optimizmu. Za njih su vanjski i društveni činioци daleko moćniji od unutrašnjih predeterminativnih činilaca u samom go-

⁴ H. CRAMER, *Pädagogik und allgemeine Didaktik*. Bamberg 1950., str. 14.

⁵ E. KANT, *Über Pädagogik*. Neudruck 1960. Heilbrunn, str. 9.

jencu. Dom, škola, radna sredina, materijalni uvjeti, klasna određenost, milieu i društveni zahvati na kraju uvijek odnose pobjedu. Uostalom, cilj odgoja je prilagođivanje pojedinca društvu (Durkheim, Natorp, Makarenko).

Vjeru svih optimista sažeo je Marcellus Palingenius u rečenici: *Quales quisque sibi natos eduxit, habebit* (djeca su onakva kakva se odgoje).

Možemo li se s time složiti?

Samo djelomično! Umjereni optimizam je, naime, opravdan i koristan. To smo već vidjeli pobijajući pesimizam. No pretjerani i radikalni optimizam u odgoju nije namjestu. Kao takav pretvara se u odgojni utopizam. Ne mogu se nikako ignorirati urođene datosti i baštinjene sklonosti u čovjeku. Nijedna odgojna moć nije jača od majke prirode.

I samo naše iskustvo uči nas da u procesu odgajanja nailazimo na »beznadne slučajeve«, kod kojih zataje sva naša odgojna umijeća. Pred mnogom »teškom« djecom jednostavno moramo kapitulirati. Nekim mladim zločincima ni svi popravni domovi ne mogu doći na kraj. Nažalost, imamo slučajeve da čak iz najboljih obitelji ispadnu loša djeca. Pa i iz naših crkvenih odgojnih zavoda kojiput znaju izići negativni tipovi.

Ni ozbiljna znanost nije previše optimistička. Ona ne može potvrditi teoriju konvergencije W. Sternea, po kojoj bi unutrašnji i vanjski činioci razvoja išli uvijek pod ruku. Nativizam i empirizam ne dadu se posvema izmiriti. Nema potpunog psihofizičkog paralelizma u ljudskom razvitku. Prema tome, nikada nam nije zagarantiran siguran uspjeh u odgoju.

Kršćanska vjera također zabacuje krajnji optimizam, premda je ona u sebi dobrovidna ispovijedajući vjeru u konačnu pobjedu dobra. Ne smijemo zaboraviti činjenicu iskonskoga grijeha ni ranjene ljudske naravi. Ni najbolji kršćanski odgoj ne može zacijeliti sve te rane. Grijeh je (*peccatum actúale et habitúale*), nažalost, postao trajnom situacijom palog čovječanstva. Moć zla i zloga uvijek je aktualna, prisutna i djelotvorna. Otkupljenje i posvećenje još nisu gotov čin, puna stvarnost.

Odgojni realizam

Odbacili smo pesimističke i optimističke odgovore na pitanje o mogućnosti odgoja. Gdje je onda pravi odgovor? U sredini između oba ova ekstrema, u pedagoškom realizmu. Odgoj nije nemoćan, kako tvrde zlovidnici, ali nije ni svemoćan, kako zamišljaju dobrovidnici. Moguć je i moćan unutar određenih granica.

Koje su to *granice* što omeđuju naša odgojna nastojanja i mogućnosti?

To su najprije granice koje nam postavlja sama ljudska narav. Unutar okvira naše čovječje prirode moguće su različite odgojne varijante, ali sama se narav ne može bitno mijenjati. Tu su i određene biološke, fiziološke i psihološke kvalitete svakog individua napose. Od kretena npr. neće nikad biti moguće izvesti genija. K tome pridolaze i mnoge vanjske

spone ljudskog razvoja: sredina u kojoj se odgaja, društveni odnosi, obiteljska atmosfera, običaji i zakoni, ekonomske, stambene i kulturne (ne)prilike i si..

Sudbonosnu ulogu u formaciji mladeži igraju i njihovi odgojitelji. Osoba, odlike, sposobnosti i zalaganje pedagoga i roditelja usmjeruju pozitivno tijek gojenčeva razvitka. I obratno: nezrelost, mane i nemar starijih utječu katastrofalno na ličnost djeteta, mladića i djevojke.

Stoga zastupnici pedagoškog realizma (Aristotel, Augustin, Toma Akvinski, Montaigne, Komenski, Goethe) imaju pravo: odgoj je zaista moguć i efikasan, ali unutar spomenutih vanjskih i unutrašnjih granica, što mu ih diktiraju brojni odgojni činioci. Većina starijih i suvremenih pedagoga usvajaju takvo stajalište. Praktički odgojitelji jednostavno ga pretpostavljaju.

Čovjek nije stroj podložan isključivo krutim mehaničkim i biogenetskim zakonima. Nije ni životinja, zarobljena svojim instinktima i nagonima, da se ne bi mogao oplemenjivati i odgajati. No isto tako nije ni anđeo, kod kojega su već sve kreposti unaprijed dane. Još manje je tabula rasa po kojoj možemo šarati sve što hoćemo. Čovjek je ograničeno biće, stvor u razvoju, podložan određenim životnim uvjetima, ali je i subjekt koji raspolaže razumom i slobodnom voljom. Polimorfan je i otvoren višestrukim razvojnim mogućnostima. Odgojiv je i samoodgojiv.

Pedagoški realizam je jedini ispravan odgojni stav, jer vodi brigu i o vanjskim činiocima mladenačkog razvitka. Nije jednostran poput optimizma ili pesimizma. Ističući da je svako normalno dijete odgojivo, ipak priznaje da nije jednako odgojivo. To se može opaziti čak i na blizancima. Svako dijete, već od rođenja, raspolaže izvjesnim individualnim i hereditarnim opterećenjima, odnosno talentima. Na njima se, kao na temelju, mora podizati odgojna zgrada. Osim toga i u životu jednog istog djeteta postoje razdoblja veće ili manje odgojivosti (*Optimalzeiten*).⁶

Prvotni uvjet ljudske odgojivosti je činjenica da je čovjek duhovno biće. Svojim umom (*logos*) upoznaje i shvaća sebe, svijet i okolinu, te prema njima zauzima svoj stav i određuje svoje vladanje. Misli, razmišlja, stječe iskustva i znanje, prosuđuje pa prema tome upravlja svojim ponašanjem. Čak je sposoban učiti i kroz svoje pogreške (*errando discimus*). On je dakle poučljiv (*docibilis, lernfähig, educable*). — Kad tako ne bi bilo, čemu bismo podizali škole i u njima zapošljavali milijunske armije učitelja?

Budući da je razumno biće, čovjek je ujedno i slobodan stvor. Obdaren je voljom koja uživa slobodu izbora i odluke. Volja mu je, doduše, zbog ljudske nesavršenosti podložna iracionalnim i vanjskim pritiscima, ali je ipak u prvom redu motivirana razumskim i etičkim razlozima. Međutim, uza svu svoju ograničenost, ljudska volja ostaje radikalno

⁶ Stručnjaci smatraju da se postotak abnormalne, dakle neodgojive ili teško odgojive djece kreće oko 2 do 5% (H. HENZ — *Lehrbuch der systematischen Pädagogik*. Herder, Freiburg 1964., Str. 114.)

slobodna, dakle odgojiva. — Kad tako ne bi bilo, čemu bismo se služili kaznama i čemu bismo gradili odgojne i kaznene ustanove?

Ne smijemo zaboraviti još jednu presudnu činjenicu. Čovjek je i religiozno biće. Kao takav on je okrenut prema apsolutno Savršenome, od kojega je dobio zapovijed: *Estate per fee ti sicut et Pater vester coelestis perfectus est* (Mt 5, 48). Slika je svog neizmerno dobrog Stvoritelja. U čovjeku djeluje božanska milost njegova Tvorca i Otkupitelja. A nema veće oblikovne i odgojne snage od posvetne milosti: *Non ego, sed gratia Dei mecum . . . Gratia autem Dei sum id, quod sum* (1 Kor 15, 10). Mnogi obraćenici i kršćanski sveci su najveći uspon i ujedno najveći dokaz ljudske odgojivosti. — Inače, kad čovjek ne bi bio odgojiv, čemu bi Isus bio postao čovjekom, čemu bi poduzeo svoju posveti teljsku misiju među nama, čemu bi bio snovao Crkvu, učiteljicu i majku svetaca?

Kao jedini zaključak iz gornjih razmatranja ostaje nam odgovor: **č o v j e k j e o d g o j i v o b i ć e**. Na takav sud nas upućuje i potpuna fizička i psihička nemoć novorođenčeta. Nemoćnije je od svake životinje. A kako se onda nametne svim životinjama? Svojim odgojem. Sama činjenica da ljudsko čedo mora proći kroz tolike stadije svoga duhovnog i tjelesnog razvitka ukazuje na njegovu formabilnost i edukabilnost.⁷ Ono se duševno razvija, napreduje, usavršuje i u l j u đ u j e, a to su sve ime- na za pojam odgoja. Na govor svojih odgojitelja dijete daje svoj od- go- vor, pruža im svoju odgojivost. Ni jedno drugo biće na zemlji ne teži za v r e d n o t a m a, ni jedno drugo sebe ne transcendira kao čovjek.

Isplati li se, dakle, odgajati?

Isplati se — to je sasvim sigurno. A je li nam zajamčen potpun uspjeh u odgoju naše djece? To već nije sasvim sigurno. Uspjeha će biti, no kolik će biti — to zavisi o mnogim činiocima.

Možda će nam ovdje dobro doći jedna usporedba oca J. Gusića: »Teško je u proljeće u vrijeme sjetve unaprijed reći kakve ćemo u jesen brati plodove. Ipak s prilično sigurnosti možemo ustvrditi da će onaj koji se u proljeće više trudio da što bolje pripravi zemlju za sjetvu i po mogućnosti izabrao najbolju vrstu sjemena, i za najlošije ljetine brati više nego onaj koji se u proljeće manje trudio. Nešto slično mogli bismo reći i o odgoju djece... I tu vrijedi riječ Svetoga pisma: *Što tko sije, ono će i žeti*«. ⁸

⁷ »Eine innere Neuschöpfung tut not. In der Sprache der Pädagogik heisst das: da der Mensch in einem solchen Masse gefährdet ist, bedarf er notwendig der Erziehung; es heisst aber auch gleichzeitig, dass er dieser Erziehung fähig bleibt.« (A. KRIEKEMANS, *Masstäbe religiöser, ethischer und sozialer Erziehung*. Herder, Freiburg 1961., str. 45.)

⁸ J. GUSIĆ, *Roditelji veliki graditelji*. Zagreb 1975., str. 379.

IST ERZIEHUNG MÜHE WERT?

Zusammenfassung

Eltern und Erzieher haben von je her diese Frage immer von neuem gestellt und verschiedenartig darauf geantwortet. Der Autor analysiert dreierlei Antworten:

— Einen pessimistischen Standpunkt vertreten alle, die die inneren, der menschlichen Natur immanenten Faktoren stärker als die äußeren Einflüsse betrachteten: Arthur von Schopenhauer, E. von Hartmann, Cesare Lombroso, Stanley Hall, Ernst Kretschmer, Sigmund Freud, Leopold Szondi u. a. Luthers und Calvins Prädestinationslehre auf dem Hintergrund verbasolutiert verstandener Erbsünde läßt keine Hoffnung den erzieherischen Anstrengungen; ähnlich wirkte der musulmanische Fatalismus und die buddhistische Lebensverneinung.

— Optimistisch überschätzen die äußeren Einflüsse — d.h. Familie, Schule, Gesellschaft, Kultur u. a. —, als wäre Erziehung fast allmächtig:

Sokrates, Piaton, John Locke, J.J. Rousseau, E.J. Flanagan, J.H. Pestalozzi, Emmanuel Kant, J.F. Herbart, Dürkheim, Natorp, J. Makarenko usw.

— Die Wahrheit wird sich irgendwo in der Mitte befinden, im pädagogischen Realismus nämlich: Eine zielgerichtete dauernde Erziehung kann erhebliche und tiefe Veränderungen im Menschen erreichen, gibt es doch Hindernisse biologischer, physiologischer und psychischer Herkunft, vor welchen jede Erziehung versagen muß. Solch einem Standpunkt nähern sich Aristoteles, Augustinus, Thomas v. Aquin, Montaigne, Komenski, Goethe u. a. Der Mensch ist ein erziehbares, selbstbestimmendes; begrenzt freies und religiöses Wesen, das nach Werten strebt. Man sollte alles tun, um möglichst viel zu erreichen: Was man sät, wird man ernten.